

Heinrich Hagenmeyer (1834–1915)

Heinrich Hagenmeyer urodził się 25 kwietnia 1834 roku w małej osadzie Eulenhof, w pobliżu Sinsheim, na terenie Badenii-Wirtembergii. Był on synem powiatowego nadleśniczego, który skierował go w 1846 roku do Wohltätigkeitsanstalten auf dem Salon bei Ludwigsburg, szkoły założonej i prowadzonej przez braci Christopha (1811–1893), Philippa (1809–1878) oraz Immaneula (1814–1876) Paulus w Ludwigsburgu, gdzie kładziono nacisk na naukę teologii oraz języków hebrajskiego, francuskiego i łaciny. Ukończywszy tam edukację, H. Hagenmeyer uczęszczał do Karl-Friedrich-Gymnasium (założonego w 1664 roku) w Mannheim w latach 1851–1852 oraz podjął studia teologiczne w Heidelbergu, które zakończył w 1856 roku. Zdawszy stosowne egzaminy, został on wikariuszem Kościoła ewangelickiego. W 1859 roku trafił do wsi Kälbertshausen (na wschód od Heidelbergu) jako wikary. W 1866 roku został przeniesiony do Eberstadt (obecnie dzielnica Buchen). Od 1871 roku mieszkał i pracował w niewielkim Grosseicholheim w Badenii. Natomiast w 1884 roku objął stanowisko pastora w Ziegelhausen nad Neckarem w pobliżu Heidelbergu. W roku 1901 H. Hagenmeyer przeszedł na emeryturę i przeniósł się Bödigheim, gdzie osiadł. Zgromadził tam podobno pokaźną bibliotekę. Tam zmarł 27 kwietnia 1915 roku i spoczął na miejscowym cmentarzu¹.

Jego zainteresowania wiekami średnimi, a zwłaszcza czasami krucjat narodziły się stosunkowo późno, dopiero w latach sześćdziesiątych XIX wieku. Nie były one jednak podbudowane studiami historycznymi, co stanowi pewien ewenement. H. Hagenmeyer zarzucając zainteresowania astronomią, dokonał dość nieoczywistego zwrotu, postanowił badać — wyprawy krzyżowe. Tematyka badań krucjatologicznych w drugiej połowie XIX wieku była na dobrą sprawę w stadium powolnego odchodzenia od bezkrytycznego przejmowania wiadomości ze źródeł narracyjnych. Nieco ożywienia wśród nie tylko badaczy krucjat wywołała francuska seria źródłowa — wydawana w latach 1841–1906 — „Recueil des historiens des croisades”, która być może wpłynęła i na Hagenmeyera. Ten zaś, ukierunkował swe badawcze zamiary i związał je ze studiami nad historią I krucjaty. Badania na tę krucjatę pragnął zrealizować według dość czytelnego zamysłu, opartego na wyeksponowaniu narracyjnego materiału źródłowego powstałego w konsekwencji tej wyprawy. Stabilna pozycja społeczna i materialna pozwoliła mu oddać się studiom nad krucjatami.

¹ Elementy skromnego życiorysu pastora zaczerpnąłem z nekrologu — profesora w Karlsruhe Oskara Herrgela, Heinrich Hagenmeyer (1834–1915), „Historische Zeitschrift” 115 (1916), s. 235–236 oraz z własnych informacji.

H. Hagenmeyer wyniki swoich badań rozpoczął ogłaszać w 1875 roku, kiedy to opublikował artykuł dotyczący relacji pomiędzy dwoma tekstami źródłowymi do I krucjaty.² Jednak znaczący debiut Hagenmeyera nastąpił w 1877 roku, gdy opublikował „Ekkehardi Uraugiensis abbatis Hierosolymitana”³. Jest to wydanie krytyczne kroniki opata Ekkeharda (zm. 1126), który odwiedził Jerozolimę w 1101 roku. Hagenmeyer nie ukrywał, że oparł tekst na wydaniu Georga Waitza (1813–1886) z VI tomu MGH SS z 1844 roku. Kronikę poprzedza 38 stron wstępu. Została ona bogato skomentowana, tak od strony historycznej, jak i filologicznej. Nadto w tym wydaniu mamy dziesięć dodatków tematycznych, a całość wieńczy indeksy i glosariusz. Tak drobiazgowo przygotowana publikacja pokazywała aspiracje i potencjał badawczy wydawcy oraz wyznaczyła pewien kanon jego dzieł. Potężnie rozbudowane komentarze stały się elementem rozpoznawczym prac H. Hagenmeyera.

Wkrótce potem, w 1879 roku uczony wydał obszerną monografię (ss. 401) o Piotrze Pustelniku⁴. H. Hagenmeyer, aby ją napisać, choć był badaczem gabinetowym, zaczął podróżować i zbierać materiały podczas kwerend w bibliotekach w Heidelbergu, Karlsruhe, Darmstadt oraz w Stuttgarcie. Pilne i skrupulatne studia Hagenmeyera nad bohaterem publikacji doprowadziły go do wniosku, że to już dziejopis Królestwa Jerozolimskiego, Wilhelm z Tyru (zm. 1186), nadał mu przydomek „Eremita”⁵, który został przyjęty przez historiografię. Sumienność, z jaką Hagenmeyer zbadał zawartość łacińskiego i greckiego korpusu źródeł z tego okresu, poświadcza znakomitą jego orientację w dziejopisarstwie krucjat. Książka ta spotkała się z zainteresowaniem poza Niemcami z racji pochodzenia Piotra. Już w 1883 roku Furcy Raynaud (1836–1898) przetłumaczył ją na francuski, a Paul de Riant (1836–1888) poprzedził ją wstępem⁶. Ta praca okazała się wyjściową dla później powstających rozważań o krucjacie ludowej. Jak pisał Christopher Tyrman (ur. 1953), zdanie Hagenmeyera w kwestii przebiegu I krucjaty było odtąd ortodoksyjnie uznawane do lat osiemdziesiątych XX wieku⁷.

Owoce dalszych prac nad źródłami I krucjaty jest — bodaj najpopularniejsze dzieło dziejopisarckie z nią związane — wydanie *Anonymi gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum*⁸. Wstęp do kroniki w edycji Hagenmeyera liczy prawie sto

² H. Hagenmeyer, Das Verhältnis der Gesta Francorum zu dem Hierosolymita Ekkehards von Aura, „Forschungen zur deutschen Geschichte” 15 (1875), s. 19–42. Oba te teksty kronik Hagenmeyer przygotował w nieodległym czasie.

³ Ekkehardi Uraugiensis abbatis Hierosolymita, hrsg. von H. Hagenmeyer, Tübingen 1877.

⁴ H. Hagenmeyer, Peter de Eremita. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzuges, Leipzig 1879.

⁵ Ibidem, s. 13.

⁶ H. Hagenmeyer, Le Vrai et le Faux sur Pierre l'Eremita. Analyse critique des témoignages historiques relatifs à ce personnage et des légendes auxquelles il a donné lieu, trad. par Furcy Raynaud. Préface du comte Paul Riant, Paris 1883.

⁷ C. Tyrman, The invention of the crusades, Basingstoke 1998, s. 119.

⁸ Anonymi gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum, hrsg. von H. Hagenmeyer, Heidelberg 1890. Dedykacja wydawnictwa — „Dem Andeken des Garfen Paul Riant gewidmet” — potwierdza, że Hagenmeyer utrzymywał kontakty z ówczesnymi czołowymi badaczami krucjat, jak właśnie hrabia P. Riant i Reinhold Röhrich. Hagenmeyer wiele zawdzięczał współpracy z Riantem, co potwier-

stron. Tekst zabytku (s. 99–502) został oparty na dziewięciu rękopisach. I co ciekawe, był on obowiązujący w nauce przez kolejne dziesięciolecia do edycji Rosalind Hill (1908–1997) z 1962 roku⁹. Jednakże komentarze Hagenmeyera, podobnie, jak to jest w wydaniu dzieła Ekkeharda, obejmują warstwę historyczną i filologiczną. Do tego dysponujemy indeksami chronologicznymi, osób, miejsc oraz glosariuszem. Ogromna pracowitość i kompetencje autora sprawiły, że efekt finalny przerósł dotychczasowe osiągnięcia w publikowaniu tekstów źródłowych z okresu wypraw krzyżowych. Hagenmeyer po prostu pokazał nową jakość ogłaszając ten tekst źródłowy¹⁰.

Zaledwie sześć lat później — w 1896 roku — wydał on kolejny tekst. Był to przekaz Waltera Kanclerza (zm. po 1122 roku) — *Galterii Cancellarii Bella Antiochena*¹¹. Autor o nierozstrzygniętym pochodzeniu nie napisał relacji o I krucjacie, lecz o zmaganiach w księstwie Antiochii w latach 1114–1122. Tym razem po wstępie liczącym nieco ponad 50 stron, następuje prezentacja tekstu (s. 59–115) z komentarzami tekstowymi do dwunastu rękopisów wykorzystanych w edycji. Dalej, mamy objaśnienie rzeczowe (s. 119–310), dodatki oraz indeksy. Komentarze wydawcy ponownie ukazują erudycję autora wydania.

Heinrich Hagenmeyer drążąc nadal źródła do I krucjaty, wydał w 1901 roku kolejne znaczne rozmiarami (liczy prawie 500 stron) wydawnictwo poświęcone epistolografii tego okresu¹². Na to dość unikalne wydawnictwo składa się obszerny wstęp (s. 1–126), 23 listy papieży Urbana II i Paschalisa II, patriarchy Dagoberta, cesarza Aleksego I Komnena, biskupów oraz baronów wyprawy (s. 127–179) oraz komentarze (s. 183–432), nadto trzy indeksy (s. 433–487). Całość jest pieczołowicie opracowana od strony historycznej i filologicznej, Jest też ostatnia praca, która powstała, kiedy w sierpniu 1901 roku Hagenmeyer był jeszcze proboszczem w Ziegelhausen¹³.

W następnym roku wydał on bardzo szczegółowe opracowanie dotyczące chronologii I krucjaty. Nie był to materiał nowy, gdyż Hagenmeyer publikował już rezultaty swoich dociekań w czasopiśmie *Archives de l'Orient Latin* (w tomach 6–8, w lata 1898–1901)¹⁴, lecz w 1902 roku Hagenmeyer wydał go bez podziału na trzy części jako całość. H. Hagenmeyer wskazał na wydobyte ze źródeł 524 wydarzenia w prze-

dza „Wprowadzenie” do tej książki (s. VI). Innym śladem znajomości z francuskimi mediewistami jest choćby korespondencja z Gastonem Paris „Correspondance de Gaston Paris, I–XXXIV, Lettres adressées à Gaston Paris. XII Guignard-Hovelacque”, k. 40 z 8 I 1902 roku oraz k. 41 z 12 V 1902 roku, listy w j. niemieckim dotyczące wysłania książek H. Hagenmeyera dla G. Paris, zob. www.gallica.bnf.fr.

⁹ *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum*, ed. by Rosalind Hill, London 1962, gdzie autorka podkreśla ważkość wydania H. Hagenmeyera (s. X).

¹⁰ H.E. Mayer, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hannover 1960, s. 49, poz. 1018, zob. recenzje i podstawę tłumaczeń na inne języki.

¹¹ *Galterii Cancellarii Bella Antiochena*, hrsg. von H. Hagenmeyer, Innsbruck 1896.

¹² *Epistvlæ et chartæ ad historiam primi belli sacri spectantes qvæ svpersvnt ævo æqvales ac genvinæ. Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088–1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des ersten Kreuzzuges mit erläuterungen* hrsg. von dr. Heinrich Hagenmeyer, Innsbruck 1901. Książkę wydano ponownie w 1973 roku w Innsbrucku.

¹³ Wiadomo o tym ze strony VIII tej publikacji.

¹⁴ H. Hagenmeyer, *Chronologie de la première croisade 1094–1100*, Paris 1902.

dziale lat 1094–25 XII 1100. W *Chronologie de la première croisade* Hagenmeyer nie po raz pierwszy zaprezentował rozległość swoich studiów, doskonałą orientację w źródłach oraz stan badań dotyczący opisywanych przez siebie zdarzeń. Jest to bardzo dokładna, mrówcza i mozolna praca, do której badacze I wyprawy krzyżowej chętnie sięgają¹⁵.

A zatem Heinrich Hagenmeyer skutecznie realizował nie tylko zamiysł wydania kronik z czasów I krucjaty. Jednakże powoli wyczerpywały się jego możliwości fizyczne, stąd prawie ostatnie lata pracy naukowej spędził na przygotowaniu kroniki Fulchera z Chartres (zm. 1127). Dzieło *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana* opublikowane w 1913 roku jest potężne swoim badawczym rozmachem¹⁶. Wstęp liczy 112 stron, tekst kroniki na stronach 114–823 oparty został na czterestu rękopisach i jest zaopatrzony w komentarze tekstowe oraz rzeczowe. Nie zabrakło również dodatków i indeksów (s. 824–915), które zamykają wydanie. Edycja Hagenmeyera stała się podstawą do dalszych rozważań i tłumaczeń na języki współczesne. Jest to bez wątpienia wydanie pomnikowe dzieła Fulchera będące wzorem, jak publikować teksty średniowieczne. Jest to też ostatnie dzieło przygotowane przez H. Hagenmeyera, który zadedykował je swojemu nieżyjącemu koledze, Reinholdowi Röhrichtowi¹⁷.

Heinrich Hagenmeyer na nowo przygotował najważniejsze zabytki piśmiennictwa o I wyprawie krzyżowej. Przetrwały one dość pomyślnie próbę czasu. Niedawno zmarły Hans Eberhard Mayer (1932–2023) w sporządzonej przez siebie pod koniec lat 50. XX wieku *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge* zebrał dziesięć jego publikacji, z czego sześć oznaczył jako „wichtige”, a więc „doniosłe”, „ważne” dzieła¹⁸. Ten sam badacz krucjat, zwłaszcza XII wieku, wyraził pogląd, że prace Hagenmeyera są wynikiem tego, że skoncentrował się na opracowaniu znakomitych, chociaż nadmiernie opatrzonych komentarzami, wydań kronik krucjatowych¹⁹. W podobnym duchu wypowiadał się oksfordzki historyk Ch. Tyrman, że to Hagenmeyer wyznaczył

¹⁵ C. Tyerman, *The invention of the crusades*, Basingstoke 1998, s. 119, pisze, że praca ma wartość empiryczną.

¹⁶ *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana* (1095–1127), hrsg. von H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913.

¹⁷ Zob. Z. Pentek, Reinhold Röhricht (1842–1905) [w:] *Mediewiści V*. Redaktor Jerzy Strzelczyk, Poznań 2017, s. 153–160.

¹⁸ H.E. Mayer, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hannover 1960. Na marginesie warto te prace wymienić: *Étude sur la chronique de Zimmern*, renseignement qu'elle fournit sur la première croisade, „Archives de l'Orient latin” 2 (1884), s. 17–88 w przekładzie F. Raynaud; jest recenzja Zimmerische Chronik w wydaniu K.A. Baracka, w czterech tomach, opublikowana w Tybindze w latach 1881–1882; *Le Procès des Templiers à propos d'un livre récent*, „Revue de l'Orient Latin” 3 (1895), s. 107–128; *Deux poésies latines relatives à la IIIe croisade*, „Archives de l'Orient latin” 1 (1881), s. 580–585 i *Der Brief des Kaisers Alexios I. Komnenos an den Grafen Robert I. von Flandern*, „Byzantinische Zeitschrift” 6 (1897), s. 1–32.

¹⁹ H.E. Mayer, *Aspekte der Kreuzzugsforschung* (w:) Harmut Bockmann, Kurt Jurgensen und Gerhard Stoltenberg hrsg. *Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Karl Dietrich Erdmann*. Neumünster 1980, s. 75–94, cytata ze s. 77: „...konzentrierte sich auf die Erarbeitung hervorragender, wenn auch exzessiv kommentierter Ausgaben von Kreuzzugschroniken”.

nowe standardy naukowe w odkrywaniu, ocenie oraz wydawaniu dawnych oraz nowych źródeł, w ten sposób zmieniając jednocześnie treść, jak i interpretację zagadnienia²⁰.

Spuścizna Hagenmeyera współczesna Röhrichtowi na trwale wpisała się w historiografię krucjat. Badeński pastor poszedł jednak inną drogą. Wydawane przez niego kroniki cechuje wysoki poziom krytycyzmu, pedanteria posunięta do najwyższego pułapu, tak iż odbiorca ma usprawiedliwione prawo czuć się przytłoczony wręcz nadmiarem dokonanego rozbioru tekstu. Unikalna pieczołowitość, skrupulatność, logika wykładu (myślę tu zwłaszcza o książce o Piotrze Pustelniku) sprawiły, że nazwisko Hagenmeyera w sposób nieprzemijający ułożone jest w krucjatowej historiografii.

Za swego życia, w 1898 roku Heinrich Hagenmeyer został raz doceniony przez wyższą uczelnię. Była to jego Alma Matris w Heidelbergu. Wydział Filozoficzny nadał mu tytuł doktora honoris causa za zasługi w badaniach nad wyprawami krzyżowymi. Był to jedyny zaszczyt jaki otrzymał pastor, „amator historii krucjat” w ciągu swej kariery²¹.

Zdzisław Pentek

²⁰ C. Tyerman, *The invention of the crusades*, Basingstoke 1998, s. 120: „set new scholarly standards in the discovery, appraisal and editing of old and new sources, thereby transforming both content and interpretation of the subject”.

²¹ *Nachrichten und Notizen*, „Historische Vierteljahrsschrift” 2 (1899), s. 150: „... seiner Verdienste um die Erforschung der Kreuzzüge”.